

“Tussen Nederlands en Engels het ons op die grond gaan sit, vernederd in eië oog” Jan F.E. Celliers over navolging van buitenlandse voorbeelden

Ingrid Glorie

‘Between Dutch and English we sat down on the ground, humiliated in our own eye’ – Jan F.E. Celliers on the imitation of foreign literary examples

Within the Afrikaner nationalist discourse of his time, Jan F.E. Celliers (1865-1940) was often referred to as ‘the people’s poet’. There was, however, one problem: Celliers’ poetry showed clear signs of influence by foreign literary traditions. This article looks at Celliers’ literary education, first in the classrooms of Dutch schoolmasters in Transvaal, and then also during his years of voluntary exile in Europe after the South African War. Through polysystemic analysis of both published texts and less well-known archival documents, it becomes clear that Celliers considered it his task to help create a fully developed Afrikaans literature. To him it was of minor importance whether the examples and literary models needed to achieve this aim were indigenous or stemming from foreign soil.

1. Inleiding

In een vorig artikel (Glorie, 2012) heb ik laten zien hoe Jan F.E. Celliers (1865-1940) vanaf de publicatie van zijn gedicht “Die vlakte” (1906) en de gelijknamige dichtbundel (1908) werd verheven tot “volksdigter”. Een dergelijke vorm van persoonsverheerlijking was niet uniek voor het Afrikaner-nationalistische discours. Heroïsering en nationalisering van kunstenaars kwamen in de negentiende eeuw door de hele westerse wereld voor als manifestaties van het cultureel nationalisme. Dit cultureel nationalisme was de voedingsbodem voor de emancipatiestrijd van verschillende nationale bewegingen, zoals die van Oost- en Midden-Europese naties, de Ieren en de Vlamingen. Zoals ik al eerder heb betoogd (Glorie, 2012), kan ook het streven van de Afrikaner-nationalistische beweging tegenover de politieke en culturele dominantie van Nederland en vooral Engeland in de laatste decennia vóór en de eerste decennia ná de Tweede Anglo-Boerenoorlog (1899- 1902) als een uiting van cultureel nationalisme worden gezien. De profilering van Jan F.E. Celliers als “volksdigter” vormde hier een onderdeel van. De socio-politieke en culturele leiders van de Afrikaners als verbeelde gemeenschap probeerden rond Celliers een monolithisch beeld te construeren met een voorbeeldfunctie voor de gehele natie.

Er was echter één probleem dat zich niet zomaar liet wegedeneren en dat vanwege Celliers’ status als “volksdigter” misschien wel des te gevoeliger lag en des te scherpere reacties uitlokte, en dat was het feit dat Celliers in zijn gedichten dikwijls aansloot bij buitenlandse voorbeelden.

In eerste instantie waren het vooral Nederlanders die deze “on-Afrikaanse” invloed opmerkten: J.B. Schepers (1909), Frederik Rompel (1911), G. Besselaar (1914: 151) en C.G.N. de Vooyo (1913: 18-19 en 32). Hoewel hij Celliers niet expliciet noemt, hoort ook Albert Verwey – als veteraan van Tachtig, criticus, tijdschriftleider en hoogleraar één van de meest gezaghebbende Nederlandse letterkundigen van dat moment – in deze opsomming thuis. Volgens Verwey (1913: 117; vergelijk Van Halsema, 1995a en Van Halsema, 1995b) heeft het teruggrijpen naar buitenlandse voorbeelden door Afrikaanse dichters niets met literatuur te maken; het zou te maken hebben met de strijd voor politieke en culturele emancipatie:

De besproken poëzie [in het artikel van De Vooyo] stond wezenlijk in het teken van de taalstrijd en de taal-ontwikkeling. Zij was niet de onmiddellijke weergave van de dichtelijke inhoud van Zuid-Afrika, zij was, in de taal van Zuid-Afrika, de beproeving van nu deze, dan gene uitheemsche vorm. Het hier Gezelle, daar Shelley, elders Perk gelijk te doen, werd niet als een toevallig bereiken bij machte van meegevoelende bewondering, maar als een opzettelijke en onmachtige poging, in de gedichten van deze en die dichters waargenomen.

De beschouwingen van Verwey en De Vooyo werden in verschillende Zuid-Afrikaanse bladen met instemming geciteerd en meerdere Afrikaanse critici hebben hun bezwaar van on-Afrikaanse gekunsteldheid overgenomen. Zo krijgt Celliers in een recensie van *Martjie* (1911) het verwijt dat hij “betrekkelik weinig afrikaanse idiomen” zou gebruiken: “Dat Celliers zich in nederlandse lektuur verdiept heeft en zich van een boel nederlandse eigenaardige uitdrukkingen en woorden niet kan bevrijden wordt op bijna elke bladzijde geopenbaard.” (*De Goede Hoop*, 1912: 522-524).

In latere jaren zou deze kritiek enigszins gerelativeerd worden. Literatoren als G. Dekker en D.F. Malherbe wezen erop dat Celliers zijn eerste werk publiceerde in een tijd toen het Afrikaans als literaire taal nog non-existent was. Geen wonder dus dat hij zich liet leiden door buitenlandse literaire modellen. Volgens Dekker kon Celliers het allemaal ook niet zo erg helpen. Hij kende, aldus Dekker, immers alleen maar de Nederlandse traditie van Bilderdijk en de domineedichters, en het “Patriot-gerymel” van de Eerste Taalbeweging. Vandaar dat Celliers’ emoties “spontaan vervloei tot die vorme van die styl waarin hy hom bewus beoefen het” (Nienaber, 1951: 32). Het waren volgens Dekker de Nederlandse dichters van vóór Tachtig, met wie Celliers qua tematiek en temperament de meeste affiniteit moest hebben gehad (Nienaber, 1951: 108- 109; vergelijk Kamp, 1914 en Pienaar, 1919: 177-180):

Celliers is nie ’n hewig liriese natuur nie, sy ritme beur nie fel in teen die medium van sy vers nie. Sy poësie laat ons nie huiwerend skou in die dramatiese worsteling van ’n wroegende siel nie. Hy is meer verwant aan die Nederlandse voor-Tagtigers, het geen affiniteit met die individualistiese, opstandige Nederlanders nie...

In een studie over de verwantschap tussen het werk van Celliers en dat van de Poolse dichter en vrijheidsstrijder Adam Mickiewicz constateert Jerzy Koch dat er nog weinig onderzoek is gedaan naar de invloed van Europese schrijvers op het werk van Celliers en zijn tijdgenoten. Iemand als Celliers had weinig affiniteit met de literaire avant-garde. “Sy persoonlike artistieke smaak het hier waarskynlik ’n rol gespeel”, aldus Koch (2001: 60), “maar ook die stadium in die ontwikkeling van die Afrikaanse literatuur en die verstrikking in nasionale verpligtings het dit byvoorbeeld op daardie stadium onmoontlik gemaak om die leuse van *l’art pour l’art* te aksepteer”. Volgens Koch stond Celliers onder invloed van de woordkunst en natuurlyriek van de Europese Romantiek, en zou Celliers’ voorkeur voor het werk van onder meer Shelley en Gezelle medebepalend zijn voor de richting waarin de Afrikaanse literatuur zich zou ontwikkel. Daarby lijkt het er volgens Koch (2001: 61) op dat Celliers doelbewust met het werk van bekende en minder bekende Europese schrywers in gesprek trad: “In die kragmetingsproses met hulle het hy die moontlikhede van Afrikaans getoets vir die opname van literêre vorme en die toe-eiening daarvan vir die nuwe Afrikaanse tradisie.”

2. Polysysteemteorie

De polysysteemteorie van Itamar Even-Zohar leent zich bij uitstek voor het bestuderen van literatuur uit een land waar meerdere literaturren naast elkaar bestaan, soos Zuid-Afrika. In deze paragraaf zullen eerst enkele relevante concepten uit de polysysteemteorie uiteengezet worden. Daarna zal aangeduid worden hoe deze concepten toegepast kunnen worden op het Zuid-Afrikaanse polysysteem in de laatste decennia vóór en de eerste decennia ná de Tweede Anglo-Boerenoorlog, ruwweg de periode 1880-1930.

2.1 *De polysysteemteorie*

De notie “polysysteem”, een “systeem van systemen”, maakt provisie voor een meervoudig gelaagde sociaal-culturele constellatie waarin de relatie tussen centrum en periferie bestaat uit een reeks binaire opposities en waarin bovendien plaats is voor méér dan één centrum.

De polysysteemteorie besteedt veel aandacht aan interferentie, de beïnvloeding van één systeem door een ander systeem. Intersystemiese beïnvloeding ontstaat vanuit een tekort in het repertoire van het ene systeem, dat met “repertoremen” of, meer spesifiek, “culturemen” van buitenaf moet worden aangevuld tot het gedifferentieerd genoeg is om op eigen kracht te kunnen overleef. Een dergelyk tekort kan volgens Even-Zohar (1990: 47) onder meer ontstaan “when a polysystem has not yet been crystallized, that is to say, when a literature is ‘young’, in the process of being established” of “when a literature is either ‘peripheral’ (within a large group

of correlated literatures) or ‘weak’, or both”.

Het kan gebeuren, aldus Even-Zohar, dat een schrijver die in een minderheidstaal schrijft, tegelijkertijd tot de minderheidsliteratuur en tot de dominante literatuur gerekend wordt. Deze situatie doet zich voor wanneer er binnen een polysysteem meerdere talen worden gesproken en de grenzen tussen deze talen nog niet vastliggen. Pas wanneer de verschillende talen gestandaardiseerd zijn, blijkt binnen welk taalsysteem de schrijver thuishoort. Op dat moment verandert de minderheidsliteratuur ook in een jonge literatuur; intraliteraire interferentie (binnen de brontaal) verandert dan met terugwerkende kracht in interliteraire interferentie (vanuit de brontaal naar de doeltaal).

Dat een jonge literatuur culturemen ontleent aan meer gevestigde literaturen is, volgens Even-Zohar, een algemeen verschijnsel. Deze interferentie kan plaatsvinden door directe toegang tot de brontaal, via vertalingen of via de omweg van een derde taal. De beïnvloeding vindt, in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, meestal niet plaats in het centrum van een sociaal-cultureel systeem (de “hoge” literatuur), maar via de periferie, dus bijvoorbeeld via lectuur en kinderboeken (Even-Zohar, 1990: 25). Welke culturemen er worden overgenomen, wordt niet bepaald door de waarde die hier in de brontaal aan wordt toegekend, maar door de tekorten in het systeem van de doeltaal (Even-Zohar, 1990: 78). De brontaal (Even-Zohar, 1990: 47; vergelijk Even-Zohar, 1990: 55-56 en 69; Even-Zohar, 1997: 21-22)

simply fulfills the need of a younger literature to put into use its newly founded (or renovated) tongue for as many literary types as possible in order to make it serviceable as a literary language and useful for its emerging public. Since a young literature cannot immediately create texts in all types known to its producers, it benefits from the experience of other literatures [...].

Drie wetmatigheden voor literaire interferentie die Even-Zohar heeft beschreven, lijken voor de Zuid-Afrikaanse situatie rond 1900, en specifiek de opkomst van de jonge Afrikaanse literatuur, bijzonder relevant. De eerste is dat de brontaal geselecteerd wordt op grond van zijn dominante positie. Daarbij *kan* het gaan om literair prestige, maar ook om macht in de imperialistische betekenis van het woord. Het kan gebeuren dat het doelsysteem bepaalde culturemen uit het bronsysteem aanvankelijk overneemt om ze later, als het doelsysteem zelfstandig is geworden, alsnog af te wijzen (Even-Zohar, 1990: 68-69).

Een tweede wetmatigheid die Even-Zohar vaststelt, is dat een element uit de brontaal in de doeltaal soms een andere functie krijgt. Het is mogelijk dat dit veroorzaakt wordt door de afstand tussen centrum en periferie (Even-Zohar, 1990: 71):

Members of a minority group, often remote from the centers of innovation (generally capital cities), acquire their knowledge of a source literature in a more traditional way than their more centrally situated contemporaries. But the very opposite may sometimes be true, too.

Een andere verklaring is dat status en functie die zo'n element in de brontaal heeft, binnen de context van de doeltaal irrelevant is geworden en het doelsysteem de vrijheid heeft gekregen om er een eigen betekenis aan te hechten (Even-Zohar, 1990: 94).

Hiermee verwant is de derde wetmatigheid die door Even-Zohar (1990: 71) wordt opgemerkt, namelijk dat de toe-eigening van culturemen uit de brontaal “tends to be simplified, regularized, schematized”. Even-Zohar gebruikt de term “depletie” voor het verschijnsel dat een complex en gelaagd element uit de brontaal een deel van zijn betekenis verliest. Het kan echter ook voorkomen dat een relatief eenduidig element uit de brontaal in de doeltaal geladen wordt met nieuwe betekenissen (Even-Zohar, 1990: 71-72).

2.2 *Het Zuid-Afrikaanse polysysteem rond 1900*

De Afrikaanse literatuur uit de jaren 1905-1930, toen Celliers als Afrikaanstalige schrijver actief was, is wat Even-Zohar een “jonge” literatuur zou noemen. De Afrikaanse literatuur vormde één systeem binnen het Zuid-Afrikaanse literaire polysysteem, dat doortrokken was van koloniserende en postkoloniale tendensen.

De Afrikaanse literatuur kan worden beschreven als exponent van een *settler colony culture*. Net als bij bijvoorbeeld de Engelstalige literatuur van Australië, Nieuw-Zeeland en Noord-Amerika en de Franstalige literatuur van Québec vallen er in de geschiedenis van de Afrikaanse literatuur periodes te onderscheiden van aansluiting *bij*, afwijzing *van* en ten slotte een meer ontspannen, selectieve omgang *met* Europese – en specifiek: Nederlandse – voorbeelden (vergelijk Dorsinville, 1974; Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1989; Brink, 1991); deze fases kwamen gedeeltelijk naast elkaar voor. Zo zien we dat, terwijl de Eerste Taalbeweging (1875-1900) en de Tweede Taalbeweging (1902-1930) streefden naar de vestiging van een zelfstandige Afrikaanse taal en zich daarbij afzetten tegen het “Hoog-Hollands”, dat erfstuk van de Nederlandse politieke overheersing vanaf de komst van Jan van Riebeeck in 1652 tot de Britse machtsovername in 1806, de Hollandse Beweging (1880-1925) tegelijkertijd nog probeerde om het “Hoog-Hollands” voor Zuid-Afrika te behouden. De Hollandse en Afrikaanse bewegingen vonden elkaar in hun verzet tegen de Engelse politieke, economische, sociale en culturele overheersing.

Het optreden van de Eerste en Tweede Afrikaanse Taalbeweging kan echter niet uitsluitend in termen van een dekoloniseringsproces beschreven worden. Sommige leden van de Hollandse Beweging beseften al in een vroeg stadium dat het alleen een kwestie van tijd was tot het Afrikaans de overhand zou krijgen; hun streven was slechts om het Nederlands zo lang mogelijk voor Zuid-Afrika te behouden, zodat het Afrikaans zich nog enige tijd kon blijven voeden met Nederlandse elementen (“culturemen”), waardoor het sterker zou komen te staan tegenover het Engels. En terwijl de pleitbezorgers voor het Afrikaans, zoals de leden van het Genootskap vir Regte Afrikaners, het “Hoog-Hollands” in principe wilden vervangen door het

Afrikaans, zagen zij ook in dat het Afrikaans nog onvoldoende ontwikkeld was om het op alle terreinen tegen het Engels te kunnen opnemen, en dat het nog te vroeg was om het Nederlands volledig overboord te zetten. Nederlandse organisaties zoals de Nederlands Zuid-Afrikaanse Vereniging en het Algemeen Nederlands Verbond probeerden het “Hollandse element” in Zuid-Afrika, welke vorm dit uiteindelijk ook aan zou nemen, te versterken door bijvoorbeeld kisten met Nederlandse boeken naar Zuid-Afrika te sturen en het christelijk-nationale onderwijs en de “Hollandse” pers in Zuid-Afrika te ondersteunen.

Een tweede complicerende factor is dat de Afrikaanse literatuur zelf ook koloniale trekken vertoonde. “In sy vroegste stadiums”, schrijft Louise Viljoen (1996: 163-164; vergelijk Willemsse, 2001),

funksioneer die Afrikaanse letterkunde as 'n werktuig in die politieke stryd van die Afrikaners en sou dit dus gelees kon word as 'n vorm van opposisionele postkolonialisme terwyl dit terselfdertyd ander wat ook die taal gebruik, uitsluit en op dié manier “koloniseer”. Dit is ook bekend dat die institutionalisering van die Afrikaanse letterkunde ondersteun is deur die Afrikanernasionalistiese projek en dat dit op sy beurt legitimiteit en status aan daardie projek verleen het.

Philip John (1998: 27) waarschuwt echter voor een monolithische, uitsluitend nationalistische, voorstelling van de Afrikaanse taal en cultuur. Door de hele Afrikaanse literatuur heen waren er “indications of heterogeneity”; voor Celliers’ tijd kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een meer gematigde figuur als C. Louis Leipoldt. Jan F.E. Celliers was echter een fervent pleitbezorger voor het Afrikaner-nationalisme en zijn pogingen om, deels geïnspireerd door buitenlandse voorbeelden, een Afrikaanse literatuur van de grond te krijgen, moeten in dit licht worden gezien.

3. Celliers’ literaire vorming

3.1 Opleiding

Critici verweten Celliers de “on-Afrikaanse” invloeden in zijn werk. Gezien Celliers’ *habitus* – de term is ontleend aan de veldtheorie van de Franse socioloog Pierre Bourdieu en verwijst naar het geheel van (onbewuste) handelings- en waarnemingspatronen die een persoon in de loop van zijn of haar opvoeding heeft geïnternaliseerd en die zijn latere keuzes, bijvoorbeeld in het literaire veld (dat, volgens Bourdieu, ingebed is in andere velden, waaronder het “veld van de Macht”), zullen bepalen (Van Heusden, 2001: 182; vergelijk Bourdieu, 1992) – hoeft zijn sterke gerichtheid op de Nederlandse literatuur echter geen verbazing te wekken.

Celliers’ schoolopleiding was grotendeels in handen van Nederlandse onderwijzers. Al sinds de tijd van de Voortrekkers was het gebruikelijk om onderwijzers uit Nederland te laten komen. Ze waren goed opgeleid, hadden geen moeite met de officiële landstaal,

het Nederlands, en waren niet “besmet” met Engelse invloeden zoals de onderwijzers die hun opleiding in de Kaapkolonie hadden genoten (Lammers, 1985: 139-140). Ook veel van de leermiddelen kwamen uit Nederland. Schutte (1986: 107) constateert dan ook dat de “geest” van het Transvaalse onderwijs in sterke mate overeenkwam met die van de Nederlandse “School met de Bijbel”, “met zijn aandacht voor bijbelkennis, geschiedenis en vaderlandsliefde”. Voor Nederlandse onderwijzers betekende emigratie naar de Transvaal dikwijls een kans om te ontsnappen aan werkloosheid en armoede (Schoeman, 1998: 145). Maar daarnaast leefde in Nederland ook het beeld van Zuid-Afrika als een “Nieuw Nederland”, “waar ‘de Nederlandsche beschaving, Nederlandsch denken, gevoelen, gelooven, durven en kunnen’ gered konden worden” (Schutte, 1986: 48). Onderwijs, taalpolitiek en leatuurvoorziening namen in dit cultuurimperialistische Groot-Nederlandse streven een belangrijke plaats in (Schutte, 1986: 50-52).

Celliers kreeg aanvankelijk in het Engels les, totdat hij bij de Nederlandse onderwijzer Cornelis van Boeschoten terecht kwam. Deze werd opgevolgd door een tweede Nederlander, Van Nikkelen Kuiper. Over hem zou Celliers later schrijven (Nienaber, 1951: 207):

Ek sal nooit die uitdrukking van sy gesig vergeet nie toe hy die eerste môre die klam misvloer so aankyk, die kaal balke bo en die grasdak (daar was geen plafon nie), die paar ou vuil landkaarte en die ruwe meubilering. Dit was ook 'n wonderlike bontspan wat hy daar voor hom gesien het op die ruwe, onafgewerkte leuninglose banke agter die lang gehawende en inkbevlekte lessenaars [...]. [O]ns was 'n bontspan: behalwe die kinders van die gegoede Afrikaanse en Engelse ouers, was daar kinders van die laer klas blanks, verwaarloosde ruwe klante, regte “rou” materiaal.

De zogenaamde “Hollanderhaat”, de afwijzing van de Nederlandse ambtenaren en spoorweglieden rond president Burgers (vergelijk Van Winter, 1937-1938; Schutte, 1986), was tot in het klaslokaal voelbaar (Nienaber, 1951: 207-208):

Op 'n klompie bymekaar, vreemd en ontuis nog, het die Hollandertjies gesit [...]. Fluisterend het ons klompie Afrikaners onder mekaar aanmerkinge gemaak [...]. Die vreemdheid het gou afgeslyt, die Hollandertjies het gaaf by ons ingeburger; dog van die begin af was daar darem 'n afstotende gesindheid teenoor hulle, wat maar weinig aanleiding nodig had om aan die naam Hollander 'n minagende betekenis vas te knoop en uiting te vind in kwetsende woorde.

De jonge Celliers had echter weinig sympathie voor deze vijandigheid jegens de Nederlandse kinderen (Nienaber, 1951: 208).

Van Nikkelen Kuiper was volgens Celliers een goede, zij het afstandelijke onderwijzer, die de gewoonte had zijn leerlingen een verhaal te vertellen over een episode uit de geschiedenis en ze daar vervolgens thuis een opstel over te laten schrijven. “Deur hierdie metode”, schrijft Celliers later (Nienaber, 1951: 209), “het ek (en andere) in korte tyd so goed Nederlands geleer dat ek nie meer agtergestaan het by

die Hollandertjies nie – gelyke punte met die bestes behaal het”.

Vanwege de politieke spanningen in de Transvaal werd de school in de loop van 1877 gesloten. De jonge Jan Celliers werkte eerst als “byvoegseltjie” (Nienaber, 1951: 215) op de redactie van zijn vaders krant, *De Volksstem*, tot hij in 1879, kort vóór het uitbreken van de Eerste Anglo-Boerenoorlog, naar de Kaap gestuurd werd om daar zijn schoolopleiding af te maken. Hij bezocht het Gimnasium in Stellenbosch, ging later naar Wellington en keerde uiteindelijk terug naar Pretoria, waar hij met veel moeite – “In syfers was ek so bot dat ek op vyftienjarige leeftyd nog nie die vermenigvuldigingstafel baasgeraak het nie” (Nienaber, 1947: 36) – door de Nederlandse onderwijzer Wessel Louis werd klaargestoomd voor het landmetersexamen. “Mnr. Louis het soveel liefde vir sy werk gehad as geeneen van my vroecr onderwysers nie”, zou Celliers zich later herinneren (Nienaber, 1951: 221-222):

Ek het dan ook by hom die meeste geleer en was bepaald gelukkig om nogmaals by 'n Nederlandse onderwyser op skool te kom. Ek het veel geprofiteer van die veelsydigheid, deeglikheid, en haas-u-langsaam-gees van sy onderwys. Hy het sterk geywer om nasionale gevoelens by ons aan te vuur. Net een ding van hom was verkeerd: hy wou, in taal, Hollandertjies van ons maak, geprobeer om ons Nederlands te laat praat, ook onder mekaar, het Afrikaans as skryftaal veral afgekeur. En ons was destyds nog nie genoeg ontwikkel om in te sien dat hy verkeerd was daarin nie.

In een artikel in *Die Burger* uit 1933 zou Celliers verklaren dat zijn Nederlandse onderwijzers de eersten waren geweest die in hem een liefde voor taal en geschiedenis hadden wakker gemaakt. In hetzelfde artikel (aangehaald door F.C.L. Bosman) hield Celliers een pleidooi voor “'n metode van Afrikaansmediumonderwys geskoei op die Nederlandse lees” en voor “beoefening van Nederlands in ons onderwysinrigtinge sodat dit vir alle Afrikaanse kinders maklik leesbaar en verstaanbaar gemaak word, opdat Nederlands vir hulle word wat dit vir my was; 'n bron van rykdom en krag vir die opbou van hul eie Afrikaanse taal” (Nienaber, 1951: 40-41).

In 1887 vertrok Celliers naar Nederland, waar hij zich in Delft en Leiden drie jaar lang verder bekwaamde als landmeter. Dit beroep zou hij na zijn terugkeer in Pretoria, in 1890, echter slechts één jaar uitoefenen. Daarna vond hij werk als ambtenaar op het departement van Onderwijs onder leiding van superintendent Nicolaas Mansvelt. Deze benoemde Celliers in 1893 tot staatsbibliothecaris.

Onmiddellijk na het uitbreken van de Tweede Anglo-Boerenoorlog, op 28 oktober 1899, ging Celliers op commando. Hij zou de hele oorlog door de Transvaal, de Oranje Vrijstaat en de oostelijke Kaapkolonie zwerven. Teleurgesteld over de uitkomst van de vredesbesprekingen vertrok Celliers binnen drie weken na het einde van de oorlog met zijn gezin naar Europa, volgens J.C. Kannemeyer (1996: 169) “met 'n trommel goue Krugerponde, wat hulle voor die oorlog begrawe het”. Over het belang van het verblijf in Europa voor de ontwikkeling van zijn dichterschap schreef Celliers (1917b) later aan E.C. Pienaar:

Ik zou seker nooit tot skrywe gekom het nie als ik nie die paar jaar in Switserland vrij was van alle sleurwerk, en heeltemaal tot myselwe kon inkeer. Die paar vrije jare in Switserland, en viral ook die 9 maande in Holland, daarna, was van baje betekenis vir myn geestelike en letterkundige vorming. Op uw vraag kan ik antwoord dat ik in Switserland begin skrywe het met die bewuste doel om kuns te lewer in *Afrikaans*.

3.2 *Lectuur*

Jan Celliers heeft in verschillende gepubliceerde én ongepubliceerde teksten zijn eigen ontwikkeling als lezer zorgvuldig gedocumenteerd. Meestal deed hij dit op navraag van journalisten en literatoren die de bronnen van zijn schrijverschap wilden nagaan. Voor zover de teksten in druk verschenen, zou er, naast een louter informatieve functie, in het kader van de leesbevordering ook een pedagogisch-didactische functie aan kunnen worden toegekend.

In het opstel “Hoe ek begin skryf het” (1933) vertelt Celliers dat zijn moeder, tijdens de eerste jaren in Pretoria (1874-1879), in de Kaap het boek *Robinson Crusoe* voor hem had besteld (Nienaber, 1947: 33):

Dit was 'n gebeurtenis van die allergrootste belang vir my afrigting na die kant van lettervretery. Ek het die boek verslind. Dit het my leeslus meteens soos 'n spuitvlam laat opspring. Ek het gesê: “meer, nog meer.” En moeder het vir my *Uncle Tom's Cabin* en *The Wide Wide World* laat kom.

Op school, zowel in Pretoria als later in Stellenbosch en Wellington, werden leesboeken als *Royal Readers* en *South African Readers* gebruikt. De Royal Readers-serie bestond uit acht delen, geschikt voor het lees- en schrijfonderwijs voor heel jonge kinderen tot en met het eindexamen. De boeken, die in Engeland werden samengesteld, werden gedurende tientallen jaren, tot ver in de twintigste eeuw, in het hele Britse Rijk gebruikt. Vooral in de latere delen, bestemd voor de hoogste klassen, krijgen de leerlingen indirect, via de gekozen gedichten en prozateksten, veel informatie over aardrijkskunde, geschiedenis, belangrijke historische figuren, uitvindingen, dier- en plantkunde en ook over morele deugden. Tegelijkertijd werden de kinderen met hulp van deze boekjes echter ook doordrongen van het Britse imperiale wereldbeeld, met *good old England* als het bruisende hart van de moderne beschaving. Het was via dit type boeken dat de jonge Jan Celliers voor het eerst kennismakte met het gedicht “The Cloud” van P.B. Shelley, dat één van de inspiratiebronnen zou worden voor het gedicht “Die vlakke” (1906): “Ek het dit nooit weer vergeet nie; dit was vir my 'n openbaring en 'n vreugde vir altyd.” (Nienaber, 1947: 33-34).

Via zijn Nederlandse onderwijzers kwam Celliers echter ook al vroeg in contact met het Nederlands – “'n gebeurtenis”, zou hij later verklaren, “van nog groter betekenis vir my taalontwikkeling en nasionale ontwakings” (Nienaber, 1947: 34): “In Nederlands het ek toe, tot my vreugde en verbasing, 'n ander skone taal ontdek, en naverwant aan

ons Afrikaanse taal, waarin waarlik alles net so skoon en kragtig as in Engels uitgedruk word.” De jonge Celliers las alle Nederlandse boeke die hij maar in handen kon krijgen: “Tollens, Ter Haar, Helmers, Van Zeggelen, Beets, Van Lennep, Cremer, Bosboom, De Veer, alles, alles, voor die voet weg.” Van belang voor de latere ontwikkeling van Celliers’ dichterschap is dat hij allerlei Nederlandse teksten, zowel proza als poëzie, uit zijn hoofd leerde: “Ek mog, ek sou nie rus nie voordat dieselfde rykdom, skoonheid, krag, doeltreffendheid ook myne sou word.” (Nienaber, 1947: 34-35).¹

Tydens zijn studie landmeetkunde in Nederland zou hij, zo schryft hij, “dikwels tot eenuur en later in die nag sit en lees en lees in my geliefde boeke, om die hart tog weer ’n bietjie warm te maak” (Nienaber, 1947: 37). Echt gelukkig werd hij pas, toen Nicolaas Mansvelt, de toenmalige superintendent van Onderwijs, hem tot staatsbibliothecaris had benoemd: “En daar was ek waar ek wou wees: in ’n hemel van boeke. Ek het my dit dan ook ten volle benut.” (Nienaber, 1947: 37). Hij beperkte zijn lectuur echter hoofdzakelijk tot het werk van oudere Nederlandse schrywers en veronachtzaamde het werk van meer eigtijdse auteurs zoals de Tachtigers. “Hulle”, stelt hij (Celliers, 1933: 103) met verwijzing naar de vroegnegentiende-eeuwse schrywers,

was my leermeesters en besielers. En ek het self begin skrywe toe ek (weens omstandighede) nog maar heel weinig van die nuwe Nederlandse skrywers gelees had [...]. Ek het net gedaan soos ek dag dat goed was vir my en vir die lesers van my tyd.

Aan deze gelukkige periode als staatsbibliothecaris kwam een einde met het uitbreken van de Tweede Anglo-Boerenoorlog. Het dagboek dat Celliers op commando, toen nog in het Nederlands, bijhield, laat de ontstaansgeschiedenis zien van enkele later bekend geworden gedichten, zoals “Ou oom Willem, aan sy verslete baatje” en “Die ou murasie”. Ook noteerde hij hierin wat hij las terwijl hij met de commando’s door het veld zwierf. Veel lectuur was er niet voorhanden en daarom werden oude kranten, tijdschriften en kalenderbladen eindeloos gespeld. Af en toe kregen de commando’s van een boer niet alleen meel en eieren, maar ook boeke. En soms kwamen ze bij een verlaten en verwoeste boerderij, waar ze waardevolle goederen zoals een deken of een paar schoenen vonden. Als hij nog ergens boeke op een plank zag staan, nam Celliers ze dankbaar mee. Op deze manier las hij op commando onder meer Bunyans *De christen reis naar de eeuwigheid*, Macaulays *Essays*, Rousseaus *Emile*, gedichten van Longfellow, *Waverley* van Sir Walter Scott, Dantes *Hel*, Shakespeare, Schiller, *De Hollandsche Natie* van J.F. Helmers, Vondels *Lucifer* en de roman *Fordham’s Feud* van de populaire schryver Bertram Mitford (Oberholster, 1978: passim).

Na de oorlog trok Celliers zich met zijn gezin terug in Zwitserland. Hij las veel; hij bestelde zijn boeke bij de bibliotheek in Lausanne. Op die manier kwam hij ook “The Cloud” van Shelley weer tegen, en hij besefte dat hij hiermee de vorm in handen had voor een gedicht waarop hij had lopen broeden sinds een reis naar Delagoabaai in 1895, toen het landschap een buitengewoon grote indruk op hem had gemaakt (Celliers, 1918):

Ik *kon* toen nie anders nie, ik *moes* skrywe, ik was vol daarvan; wandelende in die strate van Montreux het ik baie maal hier of daar blij stilstaan, die papier teen 'n muur gedruk en iets opgeskrywe, tot die ding klaar was.

Zó ontstond “Die vlakke”, het gedicht dat, saam met Eugène N. Marais’ “Winternag”, het begin van de moderne Afrikaanse literatuur zou inluiden. Opmerkelijk is dat Celliers ook dit gedicht aanvankelijk nog in het Nederlands wilde schrijven (Nienaber, 1947: 22-23):

Ek het toe begin, in “Hoog-Hollands”; dog gelyk met die oplewing, in Pretoria, van die beweging vir Afrikaans, het op daardie oomblik in *De Volksstem* verskyn die juweeltjie van Eugene Marais, “n Winternag” [...], en dit het my beweeg om onmiddellik in Afrikaans oor te slaan.

Na de eerste publicatie in *De Volksstem* van 12 mei 1906 werd “Die vlakke” door verschillende Hollands-Afrikaanse bladen overgenomen. Zo ook in het Nederlandse tijdschrift *Groot Nederland*, dat onder redactie stond van W.G. van Nouhuys. “Toen ik omtrent die tyd in Holland kom”, schreef Celliers (1918) aan Pienaar,

vra hij my of ik Perk gelees het, en die idee van die gedig van hom gekrij het. Naar waarheid het ik hom toen geantwoord dat ik Perk nog nie ken nie; en vir die eerste keer het hij mij toen, die middag, die pragtige “Iris” voorgelees, – dit het my baie getref.

Op grond van deze uitspraken van de dichter zelf kunnen we concluderen dat de overeenkomst van Celliers’ “Die vlakke” met “Iris” van Jacques Perk, de jonggestorven voorloper van de generatie van de Tachtigers, tot stand is gekomen via het voorbeeld van Shelleys “The Cloud”, dat door beide dichters is nagevolgd.

Volgens Celliers zelf zou het voor zijn werk weinig verschil hebben gemaakt “as die Tagtigers glad nie bestaan het nie” (Nienaber, 1947: 39). Toen hij bij de Staatsbibliotheek in Pretoria werkte, stonden daar, naar zijn eigen zeggen, maar een paar boeken van de Tachtigers (Nienaber, 1947: 39):

As dit by my 'n besondere rewolusie bewerk het, sou ek dit stellig onthou het. Dis net of ek, ondanks die amper uitsluitlike lees van die oueres, vanself in die rigting van die Tagtigers ontwikkel het, gebou – soos hulle self – ook deur ander letterkundes dan die Nederlandse.

Hoe Celliers over contemporaine Nederlandse literatuur dacht, blijkt ook uit een herinnering van de letterkundige P.C. Schoonees. In 1911 had Schoonees, toen student in Stellenbosch, Celliers een aantal van zijn eigen gedichten toegestuurd. Celliers raadde hem aan “n paar pond” aan boeken te besteden. De titels die Celliers Schoonees voorstelde, waren hoofdzakelijk afkomstig van oudere Nederlandse schrijvers als Jacob van Lennep, J.J. Cremer, Hildebrand en Jonathan. Hij noemde volgens Schoonees

slechts drie boeken van meer moderne auteurs: Louis Couperus' *Eline Vere*, Herman Teirlincks *Zon* en de *Studiën en kritieken* van Lodewijk van Deyssel, plus de gedichten van Hélène Swarth, Jacques Perk en Guido Gezelle. Celliers had eraan toegevoegd (Nienaber, 1951: 84-85):

Baje van die moderne skrywers lewer nou nie juis werk wat goed is v'r Afrikaners om te lees. Daarom is ik byna huiwerig om hulle aan te beveel, want ik ken u nie en weet dus nie in hoever u iemand is wat nog maklik verkeer beïnvloed sou kan worde.

Als Celliers begriip dat Schoonees geen "ploeterende beginnertjie" meer is en hij dus geen "vaderagtige of skoolmeesteragtige houding" hoeft aan te nemen, is hij gerustgesteld. "Ik wil u graag help", skryf Celliers aan Schoonees (Nienaber, 1951: 85),

maar alleen om uw *eige* koers te vind en nie om u in alles tot myn sienswyse o'er te haal nie. [...] [U] moet wel verstaan dat ikself ook nog maar altyd 'n leerling is wat met mocite soek en probeer en die beste meesters uitsnuffel om die groot geheim van hulle te leer.

Celliers heeft direkte invloed van de Tachtigers en meer in het bijzonder van Perks "Iris" dus altyd van de hand gewezen. Een dichter wiens invloed hij *wel* heeft erkend, is de Vlaming Guido Gezelle (vergelijk Koch, 2001: 60). Over zijn schatplichtigheid aan Gezelle skryf Celliers (1918; zie ook Nienaber, 1947: 29) aan E.C. Pienaar:

Die "Ossewa" het ik in Holland geskrywe, en wel nadat ik vir die eerste keer kennis gemaak het met Gezelle. Die "Twee Horsen" het my dadelik ingepak, ik het 'n meester daarin herken, dit was vir my een van die mooiste dinge van die soort wat ik ooit gesien had, en ik weet seker dat dit my direk beïnvloed en beweeg het om iets dergelyks te maak oor die ossewa van onse Afrikaanse veld; maar, soos u tereg sê in uw gedrukte artikel, ik het die os en die ossewa self gevoel en het van die meester geleer hoe om die onderwerp goed in te kleed.²

Dat Celliers zich door het werk van de Vlaamse priester-dichter Gezelle méér aangesproken voelde dan door dat van de Noord-Nederlandse Tachtigers met zijn sterke *fin de siècle*-geest, is niet verwonderlijk. Ten eerste was Gezelle één van de boegbeelden van de flamingantistische beweging, die door de Afrikaanse taalstrijders met meer dan gemiddelde belangstelling werd gevolgd.³ Ten tweede moet Celliers een sterke affiniteit hebben gevoeld met het godsdienstig pantheïsme, het ideaal van christelike deemoed en de opvatting van het dichterschap zoals Gezelle die verwoordde in gedichten als "Als de ziele luistert" en "Het skryfverke".⁴ Al in *Ons leesboek* uit 1905 (voltooid in Zwitserland, dus nog vóór zijn verblijf in Nederland en zijn kennismaking met Gezelles werk) beleed Celliers (1905: 89) zijn oortuiging dat de mens nergens ver van God verwijderd was, zeker niet in "de tempel van zijn Natuur". In de jaren twintig zou hij deze levensbeskouwing nader uitwerken,

vooral in het leerdicht *Die groot geheim* (1924) en een reeks opstellen in *Die Huisgenoot*, in 1933 gebundeld onder de titel *Kuns in lewe en kultuur*, waarin hij enkele keren direct naar Gezelle verwees (vergelijk Celliers, 1905: 151-152 en 159-161). Naast inhoudelijke overeenkomsten – taalnationalisme en godsdienstbeleving – kan in de derde plaats ook, op stilistisch niveau, een voorkeur voor een bepaalde behandeling van rijm en metrum als vorm van verwantschap tussen het werk van Celliers en dat van Gezelle worden aangewezen.⁵

Aan het einde van deze paragraaf over Celliers' literaire vorming is het van belang om op te merken hoe sterk hij geworteld was in de "Hollandse" cultuur van de Zuid-Afrikaanse Republiek onder de presidenten Burgers en Krüger. Celliers was iets ouder dan de andere belangrijke dichters van de eerste generatie van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging, E.N. Marais, C.L. Louis Leipoldt en Totius. Hij was ook meer op het Nederlands gericht dan Leipoldt en Marais, die beiden in Engeland hadden gestudeerd, en Totius, die als zoon van G.R.A.-voorman S.J. du Toit de gedachte aan het Afrikaans als volwaardige taal van huis uit had meegekregen. Terwijl het verschijnen van "Die vlakke" in 1905 hem meteen in de voorhoede van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging had geplaatst, was Celliers, meer dan de andere hier genoemde dichters, in zekere zin nog een overgangsfiguur (vergelijkbaar met Melt Brink en F.W. Reitz) en werd hij, niet toevallig, steeds meer een achterblijver. Hoewel het werk van de Tachtigers in Nederland in hun eigen tijd lang niet zo populair was als de canonvorming achteraf soms doet geloven (vergelijk Jongstra, 1985 en Bel, 1993), is het niettemin opmerkelijk dat Celliers voor zijn aandeel in het vestigen van een nieuwe, nationale literatuur kiest voor interferentie van *buitenlandse* voorbeelden en van voorbeelden uit een *eerdere* periode.

4. Taal en identiteit

De koppeling van taal en nationale identiteit is een bekend topos in het romantische denken en gaat onder meer terug op de taalfilosofie van J.G. von Herder. Dit romantische denken was een belangrijke voedingsbodem voor het cultureel nationalisme zoals dat in de negentiende en vroege twintigste eeuw in grote delen van Europa voorkwam. In mijn artikel over Celliers als volksdichter (Glorie, 2012) heb ik betoogd dat het Afrikaner-nationalisme uit de tijd van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging eveneens opgevat kan worden als een manifestatie van dit cultureel nationalisme. Celliers' opvattingen over taal en identiteit sluiten hierbij aan.

Volgens Celliers had de Europese kolonist tijdens zijn verblijf op de zuidpunt van het Afrikaanse continent een nieuwe identiteit ontwikkeld. Het feit dat hij voor een pioniersbestaan had gekozen, gaf al aan dat zijn vrijheidsdrang sterker was dan die van de mensen die in Europa waren achtergebleven. Daarom voelde hij zich ook zo thuis in "de grote, zonnige vrijheid van [de Zuid-Afrikaanse] velden" (Celliers, 1907: 73). Tegelijkertijd had "de moederstroom" van het leven in het oude Europa haar weg langs

“de brede bedding van welvaart en beschaving” (Celliers, 1907: 73) voortgezet en dit, volgens Celliers, niet altijd tot haar voordeel.

Celliers beschouwde het Afrikaans als één van de belangrijkste manifestatievormen van de Afrikaanse identiteit. Daarom moesten de grenzen en de positie van het Afrikaans ten opzichte van de talen van het voormalige moederland, Nederland, en de eigentijdse koloniale grootmacht, Groot-Brittannië, volgens Celliers zorgvuldig afgebakend en beschermd worden. Hij was een bittere tegenstander van het angliceringsbeleid van de regering-Milner in de eerste jaren na de Tweede Anglo-Boerenoorlog en van de dominantie van de Engelse taal en cultuur in de Zuid-Afrikaanse samenleving.⁶ De Engelse “volksgeest”, schreef hij bijvoorbeeld in “Kuns in verband met nasionaliteit en geskiedenis” (1919), probeerde al een eeuw lang

die ander, namelijk die Afrikaanse-Hollandse gees, te onderdruk, te vernietig, nie alleen deur gewelddaad nie, dog deur ondermijning daarvan in die skool, deur kleinering, en verdraaiing en verswijging van al wat die Holl. Afrikaner op eie taal en nasionaliteit trots kan maak, deur kleinering van die Holl. Afrikaner in eie oog.

Toch had Celliers veel respect voor de Engelse taal en literatuur. Engelse boeken, schrijft hij bijvoorbeeld (Celliers, 1924: 113), kunnen veel “uitstekends en degelijks” bevatten. En hij gaf de Engelstalige Zuid-Afrikanen groot gelijk dat ze niet onverschillig stonden tegenover hun eigen culturele erfenis: “Hulle het hul taal veel te lief, en ik ag hul hoog daarvoor.” (Celliers, s.d.: 20). In principe had Celliers (s.d.: 22-23) er dan ook geen bezwaar tegen wanneer het Engels en het Afrikaans (of Nederlands) in Zuid-Afrika naast elkaar gebruikt zouden worden. Een “suiwer tweetalig land” definieerde hij als

'n land waar deur die volk-afdeling wat die één taal praat aan die wat die ander taal praat van ganser harte gegun word om te blij wat hul is, waar die Regering dit nie alleen gelijkelijk gun aan al-twee afdelinge maar daartoe ook alle mogelike vrijheid skenk, daartoe alle verlangde hulpmiddele verskaf bij die onderwijs als andersins, en 't o'erlaat aan die burger om te begriip hoe nadelig 't v'r hom en v'r zijn kind sal wees om nie ook genoegsame kennis te besit van die ander erkende landstaal, hoe 'n ontsaglik groot voordeel daaraan verbonde is om twee tale te ken in plaas van één.

Maar in Zuid-Afrika ontbrak het volgens Celliers nu juist aan een dergelijke gelijkwaardigheid van het Engels en het Afrikaans. Het angliceringsbeleid (met name de onderwijspolitiek) en, in bredere zin, de politieke, sociaal-economische en culturele dominantie van het Engelse koloniale bewind en de Engelssprekende bevolking van Zuid-Afrika maakten het Engels ook in de ogen van veel Afrikaners tot dominante taal. Daarom waren deze Afrikaners geneigd om zelf ook maar op het Engels over te schakelen, of zich van een Engels woord te bedienen als het Afrikaanse equivalent niet onmiddellijk voorhanden was. Voor een deel gebeurde dit waarschijnlijk onbewust, doordat de maatschappij nu eenmaal zo in elkaar zat (Celliers, 1907: 76). Maar er

waren ook Afrikaners, met name in de grote steden, die meenden dat zij hun sociale status konden verhogen door hun eigen taal te verloochenen en zich in plaats daarvan te bedienen van het zogenaamde “mode-Engels”. Het was vooral deze groep, met zijn “papheid en slapheid”, die door Celliers (s.d.: 13-14) over de hekel werd gehaald:

[G]ering-agting, gering-agting omdat ons onse Hollandse en Afrikaanse taal lief het, omdat ons lief het wat ons eige is, so 'n geringagting kan alleen afkomstig wees van 'n minderwaardige of van 'n stommerik, en ons kan hom gerus sê dat hij dit is, hoe geleerd hij ook al mag wees en hoe hoog die posisie ook al is, wat hij in die wereld bekleed.

Het resultaat van deze beheptheid met het Engels, om welke reden dan ook, was volgens Celliers (s.d.: 8) niet zelden een geradbraakt taalgebruik. In plaats van over te gaan op kreupel Engels en zich daar belachelijk mee te maken, zouden de Afrikaners er in zijn opinie beter aan doen hun eigen taal verder tot ontwikkeling te brengen, zodat ze niet langer hun toevlucht hoefden te nemen tot een vreemde taal. Alleen zo zou er een einde gemaakt kunnen worden aan de perceptie dat slechts het Engels en het Nederlands geschikt waren om er “al die hoogste dinge in uit te druk [...] en dat ons eië moedertaal, nou ja, somaar-so 'n ou taaltjie is”. Het kon volgens Celliers (1917a: 44) niet anders of dit negatieve beeld ten aanzien van de eigen taal had ook gevolgen voor het zelfbeeld van de Afrikaners als volk: “Tussen Nederlands en Engels het ons op die grond gaan sit, vernederd in eië oog”.⁷ Wanneer het Afrikaans verder ontwikkeld werd, dan zou dit indirect dus ook een positief effect hebben op het proces van de politieke, sociaal-economische en culturele emancipatie van de Afrikaners.

Merkwaardigerwijs was er, in de opvatting van Celliers, bij die ontwikkeling van het Afrikaans wél een nuttige rol weggelegd voor de talen van de twee (voormalige) koloniale overheersers. Net als de tegenstanders van het Afrikaans besefte Celliers dat deze taal, zoals die sinds het begin van de Nederlandse overheersing aan de Kaap tot stand was gekomen, nog niet in staat was om uitdrukking te geven aan alle nuances van een moderne samenleving. “Deurdats ons 'n jong en opkomend volk is, wat elke dag in opvoeding en beskawing toeneem”, schreef Celliers (s.d.: 6; vergelijk Celliers, 1924: 130-131),

moet ons ondervinde dat onse Afrikaanse taal te kort kom aan woorde en uitdrukkinge om gedagtes en gevoelens van hogere orde in te klead. Dit is natuurlik so, want wat beteken 't als ons sê dat 'n volk in beskawing toencem? Dit beteken dat daar elke dag nuwe denkbeelde en begrippe onder onse aandag gebrag word wat eers buite onse gedagte-kring geval het, waar ons nooit o'er gepraat het en dus ook geen woorde voor nodig had; maar nou kom dit en nou moet ons woorde daarvoor hê.

Gelukkig zou het Afrikaans het Engels en – meer nog – het historisch verwante Nederlands als bron kunnen gebruiken, waaraan naar behoefte elementen konden worden ontleend. Als het Afrikaans op deze manier aangevuld werd, dan zou de taal

steeds meer op eigen benen komen te staan en niet langer hoeven onderdoen voor het Engels en Nederlands als sociaal en cultureel dominante talen. Voorwaarde was slechts dat de Afrikaners niet, meegesleept in hun bewondering voor deze talen en hun culturen, hun eigen culturele identiteit uit het oog zouden verliezen. Beeldend brengt Celliers deze visie tot uitdrukking in een lezing getiteld “Taalpolitiek”, waarvan het ongedateerde manuscript in het Nasionale Afrikaanse Letterkundig Museum en Navorsingsentrum (NALN) bewaard wordt. “Maar net soos ’n moeder nie sal omgee nie om uit die winkel of apotheek van ’n vreemdeling te koop wat vir haar kind goed is, sal ons en moet ons ook van buite aanneem wat vir ons eie jonge Afr. volk goed is”, zegt hij daar; *sonder* daarbij de eigen identiteit prijs te geven. Het grootste gevaar schuilt in de scholen, “die vreemde winkel bij uitnemendheid”. Celliers pleit ervoor dat Afrikaans wordt ingevoerd als voertaal in het onderwijs: “En alle gevaar sal weg wees vir die Afrikaner-kind om blikkies-kos of medesijne in te krij wat vir hom ongesond is of ander bloed in hom kweek als Afrikaner-bloed.” Celliers erkent dat het Nederlands de “moeder” van het Afrikaans is, maar: “ons [ken] wel opgegroeide kinders [...] wat nog altijd bij hul ma in die huis blij woon, en nie uit gaan in die wereld nie om ’n eie pad te soek, op eie bene te staan”. Gelukkig blijkt uit alles, dat het Afrikaans “nie so ’n swakke thuisblijertjie is nie, dog al lang die ouderhuis verlaat het” (Celliers, s.d.: 17).

Vooraf van de interferentie van het Nederlands, waaruit overname bijna onmerkbaar zou kunnen gebeuren, had Celliers hoge verwachtingen. Ondanks het feit dat hij zelf één van de leiders van de Tweede Taalbeweging was, had hij begrip voor Afrikaners die bang waren om het “Hoog-Hollands” los te laten en ging hij ervan uit dat zij vanzelf wel zouden bijdraaien zodra duidelijk was geworden dat het Afrikaans zich tot een zelfstandige taal had ontwikkeld waarin *alles* kon worden uitgedrukt (Celliers, s.d.: 10):

Die mense wat Hollands nog voorstaan bewijs ten minste dat hulle hoge eise stel aan ’n taal, dat hul voel wat ’n taal moet beteken, en dat *hulle* ten minste daarvoor sal Sorge dat ook onse Afrikaanse taal van vandag en die toekoms iets meer sal wees als ’n kombuis-taal.

Celliers was er ook geen voorstander van om het Nederlands te snel op te geven. Vooral schrijvers en anderen die de taal op het hoogste niveau gebruikten, moesten dóórgan met het lezen van Nederlandse boeken, “ten einde die woorde en uitdrukkinge magtig te word wat onse opkomende beskawing nodig het vir dinge wat deur die omstandighede van onse geskiedenis hier op die agtergrond geraak en vergeet het” (Celliers, 1919).

Het Nederlands kon dienen als reservoir waarin niet alleen taalelementen gevonden konden worden die in Zuid-Afrika waren “afgestorven” omdat ze – binnen de andere omstandigheden van de koloniale werkelijkheid, ver weg van de Oude Wereld waarin ze waren ontstaan – hun relevantie verloren leken te hebben, maar ook elementen die verwezen naar verworvenheden uit een latere periode die in het Nederlands zoals dat

in de VOC-tijd naar Zuid-Afrika was geëxporteerd nog niet aanwezig waren geweest. Interferentie met het Nederlands zou het Afrikaans en de Afrikaners dus in staat stellen om de overgang te maken naar de twintigste eeuw.

Een probleem was echter dat het Nederlands (of “Hoog-Hollands”, zoals het dikwijls genoemd werd) in Zuid-Afrika nauwelijks meer een levende taal genoemd kon worden. Het was de taal van conservatieve dominees en een verouderd onderwijssysteem. De afkeer van deze stijve variant van het Nederlands, die van bovenaf aan de Afrikaners, die zelf vaak maar weinig scholing hadden genoten, werd opgelegd, maakte de verleiding om liever Engels te gebruiken bij velen alleen maar groter. “Was onse opvoeding nou daarop ingerig dat ons degelijk bekend was met die rijke Hollandse taal en letterkunde”, klaagde Celliers (s.d.: 7), “dan sou ons sonder moeite die nodige woorde en uitdrukkinge daaruit kan o’erneem, desnoods gewijsig naar landsomstandighede. Maar ik vraag U waar in Suid-Afrika word ei’enlik goed Hollands geleer?” De oplossing lag volgens Celliers dus niet in de afschaffing, maar juist in de verbetering van het Nederlandse taalonderwijs; alleen zo zou het “*Hollands-Afrikaanse karakter*” van het Afrikaans gered kunnen worden: “Want in die rijke Hollandse taal sal ons ’n skat-kamer besit waaruit ons alles kan haal wat ons nodig het; ’n goeie kenner van Hollands word ’n goeie opbouwer van Afrikaans.” (NALN, 643/506/9).

In termen van Even-Zohars polysysteemtheorie pleit Celliers dus, waar het gaat om het ontwikkelen van het Afrikaans als cultuurtaal, voor interferentie, voor het overnemen van culturen, uit het Nederlands. Vertaling is daarbij meestal niet nodig, want vanwege de historische verwantschap tussen beide talen kunnen Nederlandse woorden vaak makkelijk worden verstaan en rechtstreeks in het Afrikaans worden overgenomen.

5. Leesbevordering

Leesbevordering vormde voor Celliers één van de belangrijkste peilers van het streven naar culturele en maatschappelijke emancipatie van de Afrikaners. Helaas bleek de praktijk weerbarstig. Ook Celliers moest constateren dat een leescultuur onder de Afrikaners grotendeels ontbrak. Maar dat was volgens hem nauwelijks te verwonderen. De Afrikaners waren in Celliers’ perceptie immers een pioniersvolk, dat tot dusver hoofdzakelijk verweekt was geweest in een overlevingsstrijd ten opzichte van “die magte van natuur en vreemdeling en barbaar” (Nienaber, 1951: 177). “Taalbeschaving en letteren hebben voor gezonde groei een bodem nodig van bestendige welvaart, van rust althans voor een gezeten, tevreden burgerlike bevolking”, schreef hij in 1907 in “Waarom leest de Afrikaner-Boer niet?": “De behoefte aan letterkundig genot kan zich niet openbaren, wanneer elk spiertje zich schrap moet zetten voor eigen behoud en voor nasionale verdediging.” (Celliers, 1907: 74; vergelijk Nienaber, 1951: 74). Het feit dat Europa – dat centrum van de westerse beschaving met al zijn monumentale gebouwen, zijn musea, schouwburgen, bibliotheken en concertzalen – zo ver weg was, hielp ook

niet mee om de Afrikaners een beter begrip van de waarde van kunst en cultuur bij te brengen en een sterke leestrategie te vestigen. Veel Afrikaners, observeerde Celliers (1933: 4), beschouwden kunst als “spulletjies of tijdverdrijf [...] wat ons net so goed kan laat staan en daarom nog lewe”. En voor zover de Afrikaners wél openstonden voor bijvoorbeeld lectuur of toneel, moest het ze allemaal niet te moeilijk worden gemaakt: “Hulle wil lekker pap hê, die kinders; en baie suiker by die pap, anders eet hulle dit nie. Of die pap voedsaam is, daar dink kinders nie aan nie.” (Celliers, 1924: 100). De strijd om het bestaan, de geografische afstand tot het cultureel-dominante centrum Europa en de ontstentenis van een eigen literaire en intellectuele traditie worden door Celliers dus als de voornaamste oorzaken voor het ontbreken van een leescultuur onder de Afrikaners aangeduid.

Hoewel hij begrip had voor de redenen waarom de Afrikaners cultureel gezien achterop waren geraakt ten opzichte van de ontwikkelingen in Europa en hij ook liet doorschemeren dat hij lang niet alles wat uit Europa kwam, geschikt achtte voor een Zuid-Afrikaans publiek, meende hij toch dat elk beschaafd volk de plicht had om kennis te nemen van de nieuwste artistieke en wetenschappelijke trends (Nienaber, 1951: 174). Een bijkomend probleem was echter dat er zo weinig geschikte lectuur in omloop was. Als men al las, dan waren het vaak Engelstalige boeken en tijdschriften, omdat die in Zuid-Afrika meer geredelijk beschikbaar waren. Celliers spoorde iedereen die het horen wilde aan om toch vooral Nederlandse en Afrikaanse boeken te kopen. Wie zich dat niet kon veroorloven, moest zich aansluiten bij een bibliotheek, of zich abonneren op een tijdschrift: “En as ons nie geld het nie, dan leen ons boeke, of ons ‘annekseer’ as dit nie anders kan nie, of ons snuffel in vuilnishope...” (Celliers, 1924: 104). Zelf was Celliers correspondent van de Boekencommissie van het Algemeen Nederlands Verbond, die kisten met Nederlandse lectuur beschikbaar stelde voor Zuid-Afrikaanse bibliotheken en verenigingen (Glorie, 2004).

Was de bereidheid tot lezen eenmaal gewekt, dan was het vervolgens zaak om de lezer niet af te schrikken met teksten die hem boven de pet gingen of waarvan de inhoud botste met het zedelijkheidsbegrip van de (verbeelde) Afrikaner. De vraag was dus *wat* mensen zouden moeten lezen, en of er ook boeken waren die ze beter *niet* konden lezen. Celliers onderscheidde in dit verband verschillende typen lezers.⁸ Tot welk type lezer iemand behoorde, hing af van zijn mate van belezeneid. Het eerste type was dat van de minder ervaren lezer, bij wie men zorgvuldig in de gaten moest houden wat er gelezen werd. Over de lezer van het tweede type, de ervaren lezer, hoefde men zich in dit opzicht geen zorgen te maken; hier kon men de keuze van lectuur aan het eigen oordeelsvermogen overlaten.

Bij de minder ervaren lezers dacht Celliers in de eerste plaats aan *jonge* lezers. Vooral zij moesten gestimuleerd worden om te lezen, want zij belichaamden de toekomst van het Afrikaner volk. Celliers was zich ervan bewust dat te veel sturing averechts zou werken. Toch waren er wel boeken die beter vermeden konden worden: “’n Boek of tydskrif van verderflike strekking is een wat ’n grap of aantreklikheid maak

van lossinnigheid, wat godsdien in minagting bring, wat losheid van sede of gebrek aan selfbeheersing voorstel as iets minbeduidends en vergeefliks.” (Celliers, 1924: 107). Bij goede boeke dacht Celliers in de eerste plaats aan boeke die de algemene kennis bevorderden, zoals boeke over natuur, geskiedenis of verre lande. Maar daarnaast moest een kind natuurlik ook “storieboeke” (fictie) te lezen krygen, zoals Daniel Defoe’s *Robinson Crusoe* (Celliers, 1924: 108-109) of het werk van Jules Verne, “waarvan ’n goeie en mooi geïllustreerde Hollandse vertaling bestaan” (Celliers, 1924: 109). Met godsdienstige traktate en prekenbundels moest een kind niet te veel lastig gevallen word, omdat die hem alleen maar zouden verwarren en hem een weerzin in de teologie zouden inboezemen. Gelukkig, vond Celliers (1924: 112), bestonden er ook goed geskrewe Nederlandse en Afrikaanse kinderboeke “wat, in die vorm van ’n storie, die ingryping van moraal en godsdien in ons daeliks lewe, duidelik maak aan jong lesers”. Lectuur voor de onervare lezer had, in die opvatting van Celliers, dus vooral een referentiële funksie en voor zover die tekst ook nog eens estetiese kwaliteite had, werden deze vrijwel geheel in dienst gestel van het overbrenge van die inhoud van die tekst.

Bij lectuur voor die ervare lezer lag dit goedbeskouwd niet anders. “Die man wat begerig is naar kennis”, skreef Celliers (1924: 108), “leer gou self onderskeid maak tussen die boeke wat kennis meedeel, en die wat net geskrywe word vir mense wat plesier en tydverdryf soek”. Die ware lezer is volgens Celliers een filosoof, een soeker naar waarheid. Telkens als hij meent die finale waarheid gevonde te hebben, kom er een nuwe denker die hem zyn moeizaam verworwe rust en zekerheid weer ontnemt. Voor Celliers stond lezen gelyk aan opvoeding. Een goede lezer “kan en mag *alles* lees, die slegste sowel as die beste, omdat hy weet dat opvoeding beteken: kennis neem van alles, die goeie behou en bevorder” (Celliers, 1924: 106). Hebben “we” eenmaal een zeker oordeelsvermogen ontwikkel, dan hebben “we” selfs die maatsappelijke pligt om “ons” zo breed moegelyk te oriënteren (Celliers, 1924: 113-114):

dan mag en moet ons van alles lees, dan weet ons dat lees ernstige werk is, dat dit opvoeding beteken, dat ons met alle soorte boeke moet kennis maak, net soos met alle soorte mense, – en dan sal ons gou genoeg weet wat onse geselskap in die boekewêreld is. Ons moet inspring in die volle ryke lewe, daaraan deelneem, die kwessies wat daar is by die horings pak en daarmee worstel. As mense van ons tyd, en as landskinders teenoor ons vaderland, het ons verpligtinge, mag niks ons vreemd bly nie wat die harte en geeste van onse tyd roer, is dit nodig dat ons soveel moontlik te wete kom van die waarheid van dinge, in gunstige sowel as ongunstige sin, om koers te kan kry vir onself, en, as dit kan, ook vir ander.

Celliers geeft toe dat er een reël gevaar bestaan dat mense alles wat ze lezen voor kennisgeving aannemen; dat ze niet langer zelfstandig denken. En een teveel aan informasie, sonder voldoende verwerking, is ook niet goed: “[O]ns gees moet ook nie net opneem en swelg, en traag en vet word nie, maar beweeg en oefen, soos ons

liggaam...” (Celliers, 1924: 115). Maar wie over een kritische en onafhankelijke geest beschikt, moet kennismaken van zoveel mogelijk verschillende inzichten, zodat hij gedwongen wordt zijn eigen standpunt te bepalen: “En die doel van die hoogste opvoeding is juis dat ons geleer word om op eie bene te staan.” (Celliers, 1924: 116). Toch kan het volgens Celliers geen kwaad wanneer de gevorderde lezer iets niet onmiddellijk begriipt, of wanneer hij een deel van wat hij gelezen heeft weer vergeet. Van belang is het gedurige contact met “wat ernstig en hoogstaande is”. Dit alleen al zou de “gewoonte van deeglikheid en van hoog dink en voel” (Celliers, 1924: 112) bij de lezer aankweken en hem vanzelf het goede laten doen.

Ondanks zijn herhaalde verzekering dat een ervaren lezer geheel vrij zou moeten zijn in het kiezen van zijn lectuur, ziet Celliers wel degelijk gevaren. Boeken met een idealistiese streeking zijn volgens hem te verkieser boven boeken “waarin te veel nadruk gelê word op slegte of selfs twyfelagtige mense en handelingse” (Celliers 1924: 124). Hij zou het toejuichen wanneer de regering als “beskermer van die publiek” zou optreden, “en sekere boeke en afbeeldingse deur die wet uit ons land hou”. Verkeerde boeke zouden een mens tot een bedreiging voor zichzelf en voor die samenleving kunnen maken, en, voegt Celliers (1924: 125) er nederig aan toe: “Niemand moet op eie krag roem nie”. Bij die beoordeling van boeke waarschuwt Celliers voor een te starre, kwezelagtige houding. Een goede roman zal altijd (ook) over hartstocht gaan. Zolang het boek geschreven is deur een “ware kunstenaar” die onze kennis van die menselike psyche wil vergroten, zijn we bij hem in goede handen (Celliers, 1924: 126-127):

By so 'n kunswerk moet ons vir ons as-ware aan die skrywer oorgee [...]. Dis 'n verkeerde standpunt om, van die begin af, ons eie blik en insig op die voorgrond te stel, blindelings deur dik en dun daaraan vas te hou, en alles af te keur wat nie daarmee strook nie. Ons moet altyd so lees dat ons kans het om van dese of gene wat te leer.

Wat die geschiktheid van een bepaalde tekst betref, hangt veel af van die herkomst van het boek en die achtergrond van die lezers. Die herkomst van het boek zal verder behandeld worden in die paragraaf “Buitenlandse literatuur als voorbeeld”. Wat die achtergrond van die lezer betref: Afrikaners op het platteland hebben volgens Celliers andere leesstof nodig dan Afrikaners in die steden. Celliers (1924: 127) ziet het als een taak voor Afrikaanse skrywers om *beide* groepen te bedien,

omdat elke Afrikaner 'n onmisbare gewig in die skaal is vir ons taal- en volksbestaan. Die nasionale Afrikaner moet as-ware elke Afrikaner uitsnuffel en soek om hom 'n skool te gee, 'n meester, 'n boek, wat hy kan verstaan, wat hom voorlig en opvoed.

Anders dan die plattelandsbewoner heeft die Afrikaner die in een dorp of stad woont wél toegang tot boeke en tijdschriften (onder meer via boekwinkels en biblioteken), tot

het theater, de concertzaal en de bioscoop. Zijn smaak is dus verder ontwikkeld dan die van de plattelandsbewoner. De stedelijke Afrikaner wil lectuur in zijn eigen taal die de vergelijking met buitenlandse literatuur kan doorstaan; wordt hij teleurgesteld, dan is er weinig voor nodig voor hij zich “in die arme van die vreemde taal sal werp” (Celliers, 1924: 127-128):

Die Afrikaanse kunstenaar moet dus nie altyd aan die beginner dink en gevoel of siening intoom nie – hy moet daar dikwels die volle teuel aan gee en die allerbeste lewer wat hy kan, want veral die man wat in die groot wêreldbeskawing ming moet vir ons taal en nasionale saak gewin word, omdat hy in landsake op die voorgrond tree.

6. Buitenlandse literatuur als voorbeeld

Wanneer het gaat over de vraag welke lectuur geschikt zou zijn voor Afrikaners, speelt op de achtergrond dikwyls de vraag welk standpunt men zou moeten innemen ten aanzien van literatuur die uit het buitenland is overgewaaid, en dan met name uit Groot-Brittannië en Nederland. In een brief aan E.C. Pienaar, gedateerd op 25 augustus 1917, waarin hij een overzicht geeft van zijn leeservaringen, verwoordt Celliers (1917b) zijn visie op het belang van lezen: “*Alles* wat ik hierbo opgenoem het, het meegewerk tot mijn letterkundige vorming. Letterkundige vorming is niks meer of minder als mensvorming.” Voor deze mensvorming, aldus Celliers, moet men ook zoveel mogelijk kennismaken van wat er in het buitenland en specifiek in de buitenlandse literatuur gebeurt. Hieruit kan men niet alleen buitenlandse volkeren en hun literatuur uit de eerste hand leren kennen; door te vergelijken en overeenkomsten en verschillen vast te stellen komt men ook meer te weten over het eigen volk.

Gaat het over Celliers’ beoordeling van buitenlandse literatuur, dan moet er een onderscheid gemaakt worden tussen lectuurvoorziening voor Afrikaanstalige *lezers* en de mogelijke invloed van buitenlandse literatuur op Afrikaanstalige *schrijvers*.

Wat de lectuurvoorziening voor Afrikaanstalige *lezers* betreft, geldt dat Celliers niet alle literatuur die uit Nederland kwam, geschikt achtte. Verschillende gemeenschappen konden volgens hem behoefte hebben aan verschillende soorten leesstof, afhankelijk van het stadium in hun culturele ontwikkeling. Vooral in de eerste jaren ná de Tweede Anglo-Boerenoorlog was literatuur voor de Afrikaners nog grotendeels een onbekend fenomeen (Celliers, 1907: 74):

De Boer weet niet waar een boek heen wil als ’t geen duidelik vooropgestelde zedelike of praktiese strekking heeft. In de zonsondergang bewondert of beskryf hy minder de kleure, droomt hy minder over geesten of gedaanten die daar zweven, als dat hy berekent wat de kansen voor droogte of regen zijn. Terwyl de Europeaan nog het verschiep staat te bewonderen, laat de Boer reeds zijn ossen aanjagen, om verder te trekken, dewyl hy kennersoog ontdekke heeft dat in de verte giftplanten groei.

Tegen alle prijs moest voorkomen worden dat deze ongecultiveerde Boer boeken opgedrongen kreeg die zich afspeelden in een Europese *setting* en die de problemen van het moderne grotestadsleven tot thema hadden. Nederlandse boeken die “onoordeelkundig toegediend” werden – “het plotseling opdissen van voorstellingen of denkwijzen die schokkend zijn, in strijd zijn met plaatselijke zeden of opvattingen” (Celliers, 1907: 75) – zouden hem alleen maar wantrouwig maken. Misschien deden de Afrikaners er beter aan om zich voorlopig te beperken tot het werk van een wat oudere Nederlandse schrijver zoals Jacob van Lennep (Celliers, 1924: 116). Taal én inhoud van zijn werk waren voor een Afrikaner waarschijnlijk gemakkelijker te begrijpen dan die van contemporaine schrijvers (zoals de naturalisten in het Nederlandse proza of de sensitivisten en symbolisten in de Nederlandse poëzie). “En as sekere moderne skrywers by ons nie gelees word nie”, schreef Celliers (1924: 123) nog in 1924, “dan hoef ons daarvoor nie verwonderd te wees nie”. Toch behoorde het werk van deze contemporaine schrijvers voor de Afrikaners niet anathema te *blijven*. Celliers lijkt in dit verband eerder gedacht te hebben aan een proces van literaire socialisatie, waarbij de Afrikaners geleidelijk aan steeds meer verschillende soorten teksten zouden leren waarderen. “Die aanvat van die moderne skrywers kom later vanself”, voorspelde Celliers (1924: 123; vergelijk Celliers, 1933: 101-103), “maar dan *moet* hulle ook aangevat word”.

Een andere kwestie was de voorbeeldfunctie die buitenlandse literatuur kon hebben voor Afrikaanstalige *schrijvers*. Hoewel de reacties overwegend positief waren, noemden buitenlandse (lees: Nederlandse en Vlaamse) critici, wanneer ze de Afrikaanse literatuur vergeleken met de literatuur van hun eigen land – althans volgens Celliers – telkens weer twee (tegenstrijdige) bezwaren. Ten eerste zou de Afrikaanse literatuur te ouderwets zijn en te weinig in de pas lopen met contemporaine ontwikkelingen in de Europese literatuur; en ten tweede zou ze te modern zijn en allerlei Europese literaire modes navolgen. Beide bezwaren toonden volgens Celliers aan dat buitenlandse critici niet in staat waren om Afrikaanse literaire werken naar waarde te schatten, omdat ze niet begrepen in welke behoeften deze teksten moesten voorzien en in welke strijd voor politieke, sociaal-economische en culturele zelfstandigwording ze een rol te vervullen hadden.

Wat het vermeende ouderwetse karakter van de Afrikaanstalige literatuur betreft, zouden Nederlandse en Vlaamse critici de Afrikaanse schrijvers hebben verweten dat ze nog te veel “strekking” (lering) in hun gedichten stopten. (Dergelijke verwijten hadden vooral betrekking op het werk van negentiende-eeuwse schrijvers als F.W. Reitz, Melt Brink en het Genootskap van Regte Afrikaners.) Volgens Celliers (1926) was een dergelijke didactische functie echter inherent aan de literatuur van “elke jonge, opkomende, worstelende nasie”. De Afrikaners, zo schreef hij in 1905, hadden behoefte aan lectuur rondom politieke vraagstukken, aan “praktiese beschouwingen, raadgevingen of leringen, gericht op zedelijke opbouw of op de mededeling van nuttige kennis”. “Onze gedichten zelfs zijn, bijna uitsluitend, slechts berijmde

redeneringen van 't verstand of blote verhaaltjes en voorstellingen, die er niet op aangelegd zijn beelden te wekken die 't direkt aanschouwelijke te boven gaan." En, "[met] 't oog op onze steeds bedreigde nasionaliteit", werd er veel plaats ingeruimd voor de geschiedenis van het Afrikaanse volk (Celliers, 1907: 75). Vanwege de didactische functie die de literatuur van zo'n postkolonialiserend volk te vervullen had, was het van belang dat de taal (in 1905 nog "Hollands of Afrikaans") geen "zwarigheid" zou opleveren (Celliers, 1907: 76):

Helaas dat dit niet altijd genoeg beseft wordt door Afrikaanse schrijvers. De drang om tot zekere taalaristocrasie te behoren moet men weten af te wijzen waar het geschrevene niet slechts voor ingewijden bestemd is, doch bepaald ook voor de Boer. Men moet zoveel mogelijk Hollands (of Afrikaans) schrijven, vreemde en ongangbare bastaardwoorden vermijden, benevens ingewikkelde zinsbouw. Vele "aristocraten" (meer in schijn dan in wezen) zullen er ook mee gebaat zijn.

Een dergelijke klem op begrijpelijkheid impliceert dat al te gekunsteld taalgebruik, zoals de individualistische en impressionistische stijl van de Nederlandse dichters van Tachtig, als niet-functioneel moest worden afgewezen.

Dat de Afrikaanse literatuur in de ogen van buitenlandse critici soms naïef of ouderwets aandoet, moet dus daaraan toegeschreven worden dat de Afrikaanse literatuur zich in een ander stadium van autonomisering bevindt dan bijvoorbeeld de Nederlandse. Terwijl met het optreden van de Tachtigers het *l'art pour l'art*-principe zijn intrede had gedaan in de Nederlandse literatuur, bestond het werk van Afrikaanse schrijvers volgens Celliers nog uit "eensdeels rijmpjes en storiëtjies, meer grappig gekleurd, anderdeels strekkings-letterkunde, met die ernstige doel om ons volk godsdienstig en moreel op te voed en sterk te maak". En hij laat erop volgen: "[D]it was trouwens die kenmerk van die geskifte van elke jonge volk in sijn tijd van behoefte aan sulke geskifte en toneelstukke met 'n geskiedkundige of sedelike strekking." Hij vervolgt (Celliers, 1919):

En die tijd is vir ons nog lang nie verbij nie, die Afrikaner voel dit instinkmatig. Teen 'n sec van vreemde invloede en magte wat ons wil oor-rommel, moet ons vastrap en veg, en daarvoor het ons praktiese, tasbare wapens nodig. 'n Vastrap-plek, 'n rotsbodem, is dus die eerste wat 'n Afrikaner in 'n boek soek, en weet nie waar 'n boek heen wil nie wat net opgaan in beskrywinge van natuur of mense en dinge met gin ander doel nie dan skoonheidsgenot of kuns-deursig.

Kunstwerken, stelt Celliers, weerspiegelen het volkskarakter van een tijd en het volkskarakter van de Afrikaners is, wat hem betreft, vooralsnog vooral ingesteld op overleving. Niettemin is hij ervan overtuigd dat geleidelijk aan ook onder de Afrikaners het besef zal groeien dat kunststopvattingen, kunstwerken en wetenschappelijke geschriften die geen direct praktisch of politiek doel lijken te dienen, toch van waarde kunnen zijn.

Het tweede bezwaar – dat de Afrikaanse literatuur zich te veel liet beïnvloeden door Europese voorbeelden ten koste van haar unieke Afrikaanse karakter – was, zoals in de inleiding is genoemd, een verwijt dat Celliers zelf herhaaldelijk voor de voeten is geworpen. Volgens Celliers kwam een mimetische weergave van de alledaagse werkelijkheid van de Afrikaners echter alleen tegemoet aan wat men in Europa wilde lezen en voldeed het allerminst aan de behoeften van het primaire leespubliek, de Afrikaners zelf (Nienaber, 1951: 175; vergelijk Nienaber, 1951: 175):

Die Europeaan wil dit graag hê: vir hom is die Boer en sijn land iets “eigenaardigs,” hij wil van die Boer, van die Afrikaner, ’n studie maak; hij wil hom in ’n “rubriek” thuisbreng van sijn studie oor wereldletterkunde of volkekunde, of hij wil sig verlustig in ’n nieuwe “tiepe,” daarom wil hij die “tiepe” graag afgebeeld en beskrewre sien soos hulle is, hij wil daarvan “geniet”.

Volgens Celliers moest de Afrikaanse literatuur echter niet blijven hangen “in onse ‘tiepiese’ naïviteit, en selfs onnosselheid”. Net zoals in de wetenschap moesten de Afrikaners ook in de kunst aansluiting vinden bij internationale ontwikkelingen. “Ons het ’n eie lewe te lewe – dit begriep en voel ons goed”, schreef Celliers (1917b) in een brief aan E.C. Pienaar, “maar ons is ook wereldburgers en het ’n eie volk om op te voed, dit is ons eerste sorg”. De vroege dichters van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging hadden volgens Celliers (1917b) maar één doel voor ogen gehad, en dat was om hun volk een eigen taal en een eigen culturele identiteit te geven, “en al sou dit heeltemal deur navolging geskied het, dan is ons nog tevrede, want dit is die vernaamste, hier in onse tijd en ons land”. Hij vond het heel normaal dat vroege schrijvers voor voorbeelden naar de Nederlandse literatuur hadden gekeken. Later zou dit vanzelf wel anders worden, naarmate de Afrikaanse literatuur een eigen traditie zou ontwikkelen die door nieuwe generaties schrijvers als voorbeeld kon worden gebruikt. “Doch terwijl de Afrikaanse taal en letterkunde zich zo aan ’t vormen is, moet ’t Hooghollands nog vastgehouden, nog onderwezen worden omdat intussen de Hollandse letterkunde voor ons nog lang onmisbaar zal blijven en niet onverstaanbaar mag worden.” (Celliers, 1907: 76-77; vergelijk Celliers, 1924: 109-110). Volgens Celliers (1917b; vergelijk Celliers, 1919 en Nienaber, 1947: 32) is er geen gevaar dat de Afrikaanse schrijvers, door naar buitenlandse ontwikkelingen te kijken, hun oorspronkelijkheid zullen verliezen:

juis deur nie eensydig te werk te gaan nie, dog ons oog oor *veel* van die buiteland te laat gaan, ook veel teenstrydigs, sal ons in onsselwe teruggedrijwe word, en sien dat ons ’n eie pad moet gaan, op onsselwe moet vertrouw [...].

Celliers heeft herhaaldelijk ontkend dat zijn “Die vlakke” een navolging van Perks “Iris” zou zijn geweest. In dit verband heeft hij zich ook regelmatig uitgelaten over de betekenis die literaire navolging zou kunnen hebben voor het individuele dichterschap

en, in bredere zin, voor de ontwikkeling van een nationale letterkunde. Hij wijst er dan op dat navolging – zeker waar het de vorm van een gedicht betreft – door de hele literatuurgeschiedenis heen een gangbare praktijk is geweest; te denken valt bijvoorbeeld aan sonnetten of een klassieke versvorm als de alexandrijn (Nienaber, 1947: 23). En als een dichter veel en intensief gelezen heeft, is het onvermijdelijk dat zijn eigen werk doortrokken is van de sporen van die lectuur. Navolging is volgens Celliers dan ook volstrekt legitiem, zolang een gedicht maar blijk geeft van oprechte ontroering of een oorspronkelijke visie. Beginnende of aspirerende dichters doen er volgens Celliers goed aan, om veel gedichten te lezen, “van alle soorte en in soveel tale as julle kan” (Nienaber, 1947: 32; vergelijk Celliers, 1917b):

Steur julle nie aan die wat sê dat julle daardeur gevaar loop van julle oorspronklikheid te verloor nie. Wie se oorspronklikheid het uit homselwe ontspring, sonder iets of iemand wat daar die grond van is? Ons leer sien deur die oë van ander; dog alleen as ons self oë het, nie blind is nie. Juis deur veel letterkunde te lees, en dit nie alleen nie, dog ook beoordelinge van boeke – dikwels heeltemal teenstrydig teen mekaar in – leer ons insien dat ons op eie bene moet staan en dit durf doen. En moenie bang wees nie: glo my, as jy eie bene het, sal jy hulle ook voel en gebruik.

Het advies dat Celliers hier aan individuele beginnende dichters geeft, geldt in zijn redenering ook voor een ontluikende nationale letterkunde zoals die van het Afrikaans. Celliers zag het ontstaan en de groei van Afrikaanstalige literatuur als een zaak van nationaal belang. Hoe die literatuur tot stand was gekomen en wat daarin het aandeel van literaire voorbeelden uit andere literaturen was geweest, vond hij minder interessant. Het is juist het nationale belang van de ontwikkeling van een Afrikaanse literatuur dat buitenlandse beoordelaars zoals Verwey en De Vooy's onvoldoende naar waarde wisten te schatten (Celliers, 1917b):

Vir ons is dit genoeg dat ons gedaan het wat alle ander digters gedaan het, namelijk dat ons ons volk gehelp het om syn eie taal en sigself te krij, en al sou dit heeltemal deur navolging geskied het, dan is ons nog tevrede, want dit is die vernaamste, hier in onse tijd en ons land; en dit sien die buitelandse beoordelaars van onse letterkunde verbij; *hulle beoordeel alles uit hul eie standpunt, in die teenwoordige tijd, in hul eie land.*

En hij voegt er enigszins vilein aan toe: “Als ’n mens die geskiedenis van die Nederlandse Letterkunde lees dan sou jij Nederlanders waarlik aanraai om doodstil te blij oor navolging van die buiteland!” (Celliers 1917b).

7. Besluit

“Die Afrikaanse literatuur”, schrijft Jerzy Koch (2001: 42) in zijn artikel over de verwantschap tussen Jan Celliers en Adam Mickiewicz,

is 'n baie goeie illustrasie van die stelling dat die literêre ontwikkeling nie net deur interne elemente bepaal word soos die eie dinamiek van die literêr-historiese proses nie, maar ook deur die eksterne faktore soos die verhouding met/tot die literatuur in vreemde tale. Hierdie verhouding word op sy beste in vertalings, adaptasies en bewerkings uitgedruk, wat baie keer die verandering van die estetiese norme van die doeltaal bewerkstellig.

Koch (2001: 42) wijst erop “dat dit volstrek noodsaaklik is om die betekenis van die werk van Celliers in hierdie terme te beskou en dit eerder in 'n positiewe as negatiewe lig te plaas”.

In dit artikel is vastgestel wát Celliers zoal gelezen had en welke dus de buitenlandse bronnen waren waar hij uit kon putten. Er is vooral gekeken naar Celliers' bekendheid met de Nederlandse literatuur. Zowel voor zijn eigen lectuur als voor de boeken die hij zijn minder belezen volksgenoten aanraadde, gaf hij de voorkeur aan het werk van vroegnegentiende-eeuwse Nederlandse schrijvers boven dat van contemporaine auteurs. Het werk van de Tachtigers vond hij dikwijls verontrustend en niet in overeenstemming met de specifieke behoeften waar hij en zijn mede-Afrikaners binnen hun eigen sociaal-historische situatie mee kampten. In zijn *beschouwingen* over literatuur en leesbevordering (meer dan in zijn dichterlijke *praktijk*) propageert Celliers een functionalistische literatuuropvatting, waarbij de referentiële (pedagogisch-didactische) functie prevaleert boven de esthetische of connotatieve functie. De keuzes die hij maakt met betrekking tot het soort boeken dat hij aanbeveelt, bevestigen de observatie van Itamar Even-Zohar, dat interferentie dikwijls *niet* gebeurt vanuit het centrum van de brontaal (de “hoge” literatuur), maar vanuit de periferie (bijvoorbeeld lectuur en jeugdliteratuur). Het nationalisme uit de historische romans van bijvoorbeeld Jacob van Lennep en Hendrik Conscience en de godsdienstige poëzie van bijvoorbeeld Nicolaas Beets en Bernard ter Haar worden binnen de context van de Afrikaners in de jaren kort na de Tweede Anglo-Boerenoorlog geladen met een nieuwe betekenis.

Volgens Celliers bestond er een hechte band tussen wat hij zag als de historisch gegroeide identiteit van het Afrikaner volk enerzijds, en de taal, het Afrikaans, anderszijds. Niettemin pleitte hij ervoor dat het Nederlands in bepaalde situaties gehandhaafd bleef, opdat het Nederlands als reservoir gebruikt kon worden waaruit het Afrikaans, als jonge taal die nog volop in ontwikkeling was, naar behoeven elementen kon ontleen, tot het volledig op eigen benen kon staan en binnen de Zuid-Afrikaanse sociaal-politieke constellatie het dominante Engels zelfstandig het hoofd kon bieden. Celliers pleitte er dus voor om de taal van de ene voormalige koloniale machthebber, Nederland, te gebruiken om tegenwicht te bieden in de strijd tegen de talige dominantie van de meer recente onderdrukker, Groot-Brittannië.

Celliers' ideeën over de bruikbaarheid van Nederlandse literaire voorbeelden komen hier min of meer mee overeen. Anders dan zijn critici was hij het niet eens met de herderiaanse opvatting dat een jonge literatuur zich zo veel mogelijk naar

binnen moest richten om uiting te kunnen geven aan zoiets als de *Vólksgeist*. Dit zou in zijn ogen stagnatie of zelfs regressie betekenen, terwijl het streven juist moest zijn om de Afrikaanse taal en literatuur en het hele Afrikaner volk, die zich nu nog in de periferie van het wereldgebeuren bevonden, aansluiting te laten vinden bij de dominante cultuur, die van West- Europa. Het gebruik van elementen uit een gevestigde literatuur zoals de Nederlandse zou hier vooralsnog behulpzaam bij kunnen zijn. Zodra de Afrikaanse literatuur haar bestaan veiliggesteld had en kon bogen op het begin van een literaire traditie, zou dit opzien naar buitenlandse voorbeelden vanzelf wel minder worden.

Navorsingsgenoot Universiteit van die Vrystaat

Bronnenlijst

- Bel, Jacqueline.** 1993. *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900.* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Besselaar, Gerrit.** 1914. *Zuid-Afrika in de letterkunde.* Amsterdam/Pretoria/Kaapstad: De Bussy/Holl.- Afr. Uitgevers-mij. v/h Dusseau & co.
- Bourdieu, Pierre.** 1992. *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip.* Amsterdam: Van Gennep.
- Britz, Etienne.** 1999. Die navolging van Guido Gezelle se “Twee horsen” deur Jan F.E. Celliers. *Vóortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek*, 18: 7-20.
- Celliers, Jan F.E.** 1905. *Ons leesboek voor jong en oud.* Kaapstad: HAUM v/h. J. Dusseau.
- Celliers, Jan F.E.** 1907. Waarom leest de Afrikaner-Boer niet? *Groot Nederland*, 5(1): 72-82.
- Celliers, Jan F.E.** 1917a. Kuns en nasionale kuns, toespraak t.g.v. Dingaansdagingering te Assegaibosch, district Humansdorp, 16 december 1916. *Die Burger*, 14 en 15 februari.
- Celliers, Jan F.E.** 1917b. Brief J.F.E. Celliers aan E.C. Pienaar, 25 augustus 1917. Stellenbosch: Dokumentesentrum J.S. Gerickebiblioteek: 48/10/713.
- Celliers, Jan F.E.** 1918. Brief J.F.E. Celliers aan E.C. Pienaar, 20 maart 1918. Stellenbosch: Dokumentesentrum J.S. Gerickebiblioteek: 48/10/714.
- Celliers, Jan F.E.** 1919. Kuns in verband met nasionaliteit en geskiedenis. *Die Burger*, 7 juli.
- Celliers, Jan F.E.** 1924. *Ou Gawie en ander verhale en sketse.* Pretoria: J.L. van Schaik.
- Celliers, Jan F.E.** 1926. *Kritiek.* Manuscript lezing, in augustus 1926 gehouden te Stellenbosch. NALN: 189/5/091cel.
- Celliers, Jan F.E.** 1930. *'n Boodskap uit Suid-Afrika.* Pretoria: Preller-archief, TAB, State Archives.

- Celliers, Jan F.E.** 1933. *Kuns in lewe en kultuur. 'n Eenvoudige bespreking van enige grondbegrippe*. Kaapstad/Bloemfontein: Die Nasionale Pers Bpk.
- Celliers, Jan F.E.** s.d. *Afrikaans*. Manuscript lezing kongres Suid-Afrikaanse Vroue Federasie, Pretoria. NALN: 643/506.
- De Goede Hoop.** 1912. [Recensie Martjie]. 1 mei: 522-524.
- De Vooyo, C.G.N.** 1913. Afrikaner taal en poëzie. *De Beweging*, oktober (gedateerd augustus): 1-37.
- Even-Zohar, Itamar.** 1990. Polysystem Studies. *Poetics Today*, 11(1-2).
- Even-Zohar, Itamar.** 1997. Factors and Dependencies in Culture. A Revised Outline for Polysystem Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature*, 24: 15-34.
- Glorie, Ingrid.** 2004. "... Een reuzen-taak, die bijna 't onmogelijke vordert...": de boekenzendingen van het Algemeen Nederlandsch Verbond (1902-1927). *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 11(1): 41-64.
- Glorie, Ingrid.** 2012. "Uit die hart van die volk en tot die hart van die volk". Jan F.E. Celliers als volksdichter. *Literator* 33 (2). Art. #137, 11 pages. <http://dx.doi.org/10.4102/lit.v33i2.137>
- John, Philip.** 1998. Afrikaans Literature and (Metropolitan) Postcolonial Theory. Interrogations from the Margin. *Journal of Literary Studies*, 14(1-2): 18-35.
- Jongstra, Atte.** 1985. Een andere smaak onder koks en gasten? Een boeken top-99 uit 1891. In: Winkels, P.J.A. e.a. *Ten tijde van de Tachtigers. Rondom De Nieuwe Gids 1880-1895*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar: 131-136.
- Kamp, J.** 1914. Afrikaans pleidooi. *De Beweging*, augustus: 113-134.
- Kannemeyer, J.C.** 1996. Jan Celliers en die Stellenbossche professoraat. In: Kannemeyer, J.C. *Ontsyferde stene. Herinnerings, huldigings, herlesings en herbevestigings*. Stellenbosch: Inset-Uitgewers: 168-172.
- Koch, Jerzy.** 2001. Celliers se "Uitkyk" in Pole. Doelbewuste of toevallige parallelle tussen *Martjie* van Jan F.E. Celliers en *Pan Tadeusz* van Adam Mickiewicz? *Literator*, 22(1): 39-66.
- Lammers, J.C.** 1985. *Kent gij dat volk vol heldenmoed? Nederlandse onderwijzers en boeken in de Zuid- Afrikaanse Republiek en hun invloed op het Afrikaner-nationalisme, 1880-1900*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Nienaber, P.J.** (red.). 1947. *Afrikaanse skrywers aan die woord*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-boekhandel.
- Nienaber, P.J.** (red.). 1951. *Jan Celliers. Ons Volksdigter*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Oberholster, A.G.** (ed.). 1978. *Oorlogsdagboek van Jan F.E. Celliers 1899-1902*. Pretoria: RGN.
- Pienaar, E.C.** 1919. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. Amsterdam: De Bussy.
- Rompel, F.J.L.** 1911. Afrikaansch en Afrikaansche letterkunde. *Die Brandwag*, 1: 527-529, 567-570 en 599-602.

- Schepers, J.B.** 1909. Een nieuwe loot van de Nederlandse stam in bloei. *De Nieuwe Gids*, juli: 39-43.
- Schoeman, Karel.** 1998. *Merksteen. 'n Dubbelbiografie*. Kaapstad/Pretoria/Johannesburg.
- Schutte, G.J.** 1986. *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*. Franeker: T. Wever.
- Van Halsema, J.D.F.** 1995a. In verwachting van de nieuwste mens: Nederlandse literatoren rond 1900 over Zuid-Afrika. In: Hattingh, M. en H. Willemse (red.). *Vernuuwing in die Afrikaanse letterkunde*. Belville: Afrikaanse letterkundevereniging: 381-392.
- Van Halsema, J.D.F.** 1995b. "Een ander en beter menschesoort". De Boerenoorlog (1899-1902) in het denken van Albert Verwey. *Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek*, 15: 189-248.
- Van Heusden, Barend.** 2001. *Literaire cultuur. Handboek*. Heerlen/Nijmegen: OUNL/SUN.
- Van Winter, P.J.** 1937-1938. *Onder Krugers Hollanders. Geschiedenis van de Nederlandsche Zuid- Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij*. Amsterdam: De Bussy (2 delen).
- Verwey, Albert.** 1913. De poëzie van Zuid-Afrika. *De Beweging*, november: 113-127.
- Willemse, Hein.** 2001. *Om te leef in Afrika: Oorlewing, saambestaan en die Suid-Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: Universiteit van Pretoria.

Note

- Overigens beheerste Celliers ook nog twee andere talen. Frans had hij al op jonge leeftijd van zijn grootvader geleerd (zijn vader stamde uit een Hugenotenfamilie; zijn opa aan moederskant was een zendeling van het Parijse Zendingsgenootschap). Duits had Celliers zichzelf aangeleerd: "[E]k het 'n soldate-roman van Hackländer in hande gekry en sommer begin lees, met 'n woordeboek. Toe ek klaar was, was ek oor die dam, altans wat lees en verstaan betref." (Nienaber, 1947: 35). De Franse en de Duitse literatuur bezorgden hem "weer nuwe en grootse openbaringe" (Nienaber, 1947: 35; vergelyk Celliers, 1918).
- In een vergelyking van Gezelles "Twee horsen" en Celliers' "Die ossewa" concludeert Etienne Britz dat Celliers Gezelles voorstelling in verskillende opzichten emuleert. Zo zou Celliers' evocatie van het landschap schilderachtiger zijn dan die van Gezelle, waarbij de verwyzingen naar stof en hitte worden gebruik om het lijden van de ossen reliëf te geven. Britz (1999: 13) suggereert dat de ossen bij Celliers fungeren als metafoer voor de ideaal- tipiese Afrikaner. Niet alleen zijn ossen de "historiese trek- en werkdier van Suid-Afrika", "[a]llerlei deugde wat met die tradisionele, landelik-Calvinitiese Afrikaner geassosieer word, is in 'Die ossewa' ingeskryf as kwaliteite van die osse, byvoorbeeld swygsaamheid, stille volharding, harde werk en die dra van verantwoordelikeid, uithouvermoë onder die moeilike natuurlike omstandighede van Suid-Afrika, verbintenisse en oorgawe aan die land tot aan die dood op 'n 'ver veld'".
- Ditgevoel van verwantskap komt byvoorbeeld tot uiting in een geleentheidsgedicht van Celliers (1930) bij de

viering van de honderdste geboortedag van Gezelle in 1930, gericht tot de “Stam- en Taalgenote in Vlaandere”:

'n Boodskap uit Suid-Afrika

by geleentheid van die eeufees van Guido Gezelle (1830-1930)

Stam- en Taalgenote in Vlaandere:

'n Warme broederhanddruk aan U van ons uit Suid-Afrika!

Ons besit en ken en waardeer, met U, een van die allerkosbaarste

Besittinge van ons Dietse Kultuur en van die Mensheid.

Gezelle! Wat roep die naam ons nie voor die gees nie?

Gezelle, – in eie oog 'n krukkerige swakke riet; dog waarin
die tale Gods ruis!

Gezelle, – 'n nederige 'skrywerke', dog skrywende, in elke gedig,
'den heiligen name van God'.

Gezelle, by wie die liefde vir God en Sy skepsele één was – elke oomblik
'n skone nuwe verrassing vindende, – ‘t zy in sterren, 't zy in bloemen'.

Vlaamse Broeders, vrees dan nie: Miskenning en teëwerking het *hom* nie

Uitgedelg nie; net so min sal dit U skaad, as U weg met Gezelle en sy God is.

Gezelle! Ons besef dat so een die geheim van 'n vreugdevolle toekoms had, en ons
die weg daarheen op eenvoudige en klare wyse aangedui het, –
dit was geen geheim nie.

4. Ik ben het dus *niet* eens met Britz (1999: 14), waar deze opmerkt dat de calvinistische Celliers de “vreugdevolle erns” van Gezelle, zoals die tot uitdrukking komt in diens gedicht “Als de ziele luistert”, niet kon navolgen.
5. Zie bijvoorbeeld het gedicht “Bome” uit de bundel *Die saaiër en ander gedigte* (1918), dat niet alleen qua thematiek (de natuur als spiegel van Gods aanwezigheid), maar ook door het spel met klankherhalingen en ritme sterk aan Gezelles werk doet denken.
6. De Bantoetalen werden door Celliers nergens als een bedreiging voor het Afrikaans aangemerkt en blijven daarom buiten beschouwing.
7. Zie ook Celliers 1919: “Omdat die Afrikaner hom nou so tussen die twee groot tale van die skool en die kerk en die boeke, 'n mindere voel in sijn taal, volg dit vanself dat hij hom ook als mens 'n mindere voel tussen die mense wat die twee groot beskaafde tale gebruik. En omdat hij sig 'n mindere voel, gaan hij die na-aap wat hij als sijn meerdere beskouw.”
8. Hetzelfde onderscheid ligt ten grondslag aan de eerder aangehaalde correspondentie met Schoonees (Nienaber, 1951: 82-91).